Társadalmi értékstruktúra az evangélikus hittanórán

SCHRANZ AMBRUS

Evangélikus Hittudományi Egyetem
doktorandusz
E-mail: schranz.ambrus@fasori.hu

DOI: 10.61894/LP.2026.101.11.2

Evangélikus hittanóráinknak számos releváns célkitűzése lehet a diákok hitre vezetésétől kezdve a Biblia szerinti keresztény teológia megismerésén át egészen a lelki egészséggel, személyiséggel való foglalkozásig. A szerző egy további, ugyanakkor a felsorolt valláspedagógiai területekhez akár a tananyag, akár a rejtett tanterv szintjén kapcsolódó célrendszert igyekszik tanulmányában felvázolni: arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen társadalmi értékeket közvetíthet s ezen keresztül milyen szociális készségek fejlesztésére lehet alkalmas az evangélikus hittanóra. Elsősorban olyan értékekre és attitűdökre fókuszál, melyeket egy plurális társadalomban akár vallásos, akár szekuláris megközelítésben fontosnak tarthatunk – hiszen meghatározó pillérei egy polgári erényeken nyugvó demokratikus közösségnek –, mint az empátia, a kritikai attitűd, a felelősségvállalás vagy a vitakészség.

A tanulmány a modern nyugati civilizáció társadalmi értékei mögött rejlő zsidó-keresztény kódrendszerre, e két terület gondolati kapcsolódásaira világít rá, majd empirikus alapú vallásszociológiai kutatások eredményeit összegzi főként hittanórai perspektívából. E két szempont alapján vázolja azokat a készségeket és értékeket, amelyek fejlesztése és megjelenítése szerves részét képezheti a felekezeti alapú hittanoktatásnak is.

Kulcsszavak: felekezeti hittanóra / empátia / kritikai attitűd / vitakészség / felelősségvállalás

Bevezetés

Az egyéni szabadságjogokon, demokratikus intézményrendszeren és plurális társadalmi berendezkedésen alapuló államokban számos olyan viselkedésmintát közös értéknek tekintünk, amelyek egyéni megvalósítása erősítheti a közösség kohézióját: ilyen lehet a törvények elfogadása és mások szabadságjogainak tiszteletben tartása vagy a demokratikus folyamatokban való aktív részvétel és az önkéntesség gyakorlása is. Ezen attitűdök mögött olyan készségeknek kell állniuk, melyeket az állam mint elsajátítandó kompetenciákat elvár a polgáraitól; többek között az iskolarendszer elé is azt a feladatot állítja, hogy olyan képességek kialakításában segítse a tanulókat, mint a felelősségvállalás vagy a kritikai gondolkodásmód. Meglátásom szerint a közös értéknek tekintett (pro)szociális viselkedésminták fejlesztésére nem csupán az ezen területekhez klasszikusan kapcsolódó humán-társadalomtudományos tantárgyak kínálhatnak megfelelő terepet. Tanulmányomban arra kívánok rámutatni, hogy a konfesszionális hitoktatásnak számos releváns célkitűzése mellett – mint a személyes hit keresése, erkölcsi dilemmák vallásközpontú átgondolása, ünnepeink és kultúránk megismerése – arra is lehetősége kínálkozik, hogy a tananyagon – a biblikus, egyháztörténeti és teológiai-etikai ismeretrendszeren – keresztül társadalmi értékeket közvetítsen, s módszertanában, munkaformáiban szociális kompetenciák fejlesztésére ösztönözze (akár provokálja) a diákokat.

Creative Commons BY-NC-ND 4.0

A polgári erények vallástörténeti háttere

A nyugati kultúrkörben zajló szekularizációs folyamat és a vallásszociológia által megállapított individualizáció és pluralizáció (Bognár 2026) következményeként a politikai diskurzusban fennáll az az álláspont, hogy a hitéleti kérdéseket – akár financiális, intézményi vagy szimbolikus szempontból – a magánszféra tereibe kellene zárni, mivel a modernizálódó civilizáció alapvető értékeit már nem a kereszténység biztosítja. Ezzel viszont szembehelyezkedik az a klasszikus szekularizációs elméletet kritizáló álláspont, mely szerint a felvilágosodás és a polgárosodás nyomán kialakuló társadalmi-politikai struktúra hiába az akkori egyházzal való viták és konfliktusok nyomán jött létre, mégis csak a zsidó-keresztény vallásos gyökérzetből nőtt ki (Joas 2015).

A polgári erények vallásos háttere, keresztény kulturális kódrendszerrel való kapcsolata számos ponton tetten érhető, s vizsgálható akár történelmi, szociológiai vagy politológiai perspektívából is. Nemcsak diszciplináris, hanem földrajzi-kulturális szempontból is sokszínű az a paletta, amelyen felfedezhetjük a keresztény hatásból kinövő, s ma már profán keretezésben látott társadalmi értékeket. A továbbiak során három példán keresztül, mozaikszerűen, de a teológiai sokszínűség igényével szeretném bemutatni, hogy miként találhatjuk meg a biblikus gondolkodásmód hatástörténeti szálait a világ különböző területein.

Az *Amerikai Egyesült Államok* kapcsán közkeletű ténynek tekinthető, hogy jóval nagyobb a vallásos emberek aránya, mint ami Európában tapasztalható és jellemző. Hiába az óceánon túl is a csökkenést mutató tendenciák, még mindig jelentős a vallási jelenlét a társadalmon belül: a legutóbbi mérések alapján az amerikai lakosság 80 százaléka hisz Istenben, és 62 százaléka keresztény. Kifejezetten magas számnak tekinthető, hogy a 300 milliós populáció 33 százaléka jár rendszeresen istentiszteletre.[1] A modernizációs folyamatok ellenére meglévő igen magas számok mögött mély történelmi hagyományok állnak. A szociológia egyik atyja, Max Weber híres tétele a kezdetekhez, az első bevándorlási hullámok és a brit gyarmatok létrejöttének idejére vezeti vissza az USA társadalmi struktúrája mögött húzódó vallásos tényezőket: az alapvetően kálvinista, de általánosságban főként protestáns bevándorlók – puritánok, presbiteriánusok, baptisták, hugenották, kvékerek, német pietisták – hitükből, politikai tapasztalataikból fakadóan olyan munkamorált hoztak magukkal az Újvilágba, amely megalapozta az észak-amerikai kapitalizmus kibontakozását (Weber 2020). Mindez nemcsak a gazdaság, de a politika és a kultúra szöveteit is áthatotta a létrejövő Egyesült Államokban; a közéleti protestantizmus, amely az amerikai nemzettudat kultikus elemévé vált, a vallásos szférán túlmenően a társadalom profán területeire is hatással van a mai napig (Pintér 2026): a szabad vallásgyakorlat kezdettől meglévő alkotmányos igénye az egyéni szabadságjogokba és a demokratikus berendezkedésbe vetett hitet erősítheti; az elterjedő arminianizmus[2] az egyéni felelősségvállalást, az önkéntesség jelentőségét növelheti; a puritán szellemiség és az üdvbizonyosság a szorgalmas munka iránti tiszteletet alakíthatja ki.

Szintén protestáns, de ebben az esetben lutheránus hagyományokra vezethető vissza az *észak-európai országok* vallásszociológiai szerkezete. A kora újkori vallásháborúk és térítések következtében a mai Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország és Izland területén is az Ágostai hitvallás tanai terjedtek el, ami nagy hatást gyakorolt az északi államok berendezkedésére. Ez olyannyira igaz, hogy a régió

[1] Az adatok a Pew Research felméréseit mutatják, melyeket a bibliográfiában is jelölt Pintér Károly-féle monográfia alapján közlök.

[2] A predestináció elvének szabadabb értelmezése, mely szerint az egyéni döntéshozatalnak komoly szerepe van a megtérésben.

több országában a mai napig fennáll a népegyházi jogi státusz.[3] Az evangélikus egyház és annak teológiai értékvilága a reformáció idejétől fogva egészen mostanáig komoly kölcsönhatásban mozog az észak-európai térséggel: a lutheránus felekezet eleinte a teokratikus királyságokat támogatta teológiai-ideológiai bástyaként, majd a modernizáció során – jelentős alkalmazkodóképességet felmutatva – a 19. században terjedő nacionalizmus és polgári nemzeteszme, manapság pedig a népszuverenitás, a demokratikus berendezkedés és a befogadó szellemiségű társadalom szövetségeseként jelent, jelenik meg (Ihalainen 2019). A változásokkal együtt élő evangélikus egyház maga is formált az északi országok nemzeti identitásán és közösségtudatán: sok más – földrajzi-klimatikus, társadalmi, történeti – tényező mellett még a 20. században kibontakozó nagy skandináv szociáldemokrata korszakok mögött is jelen lehet a – sok esetben csak szekularizálódott formában fennálló – lutheránus örökség, amely sajátos protestáns etikájából fakadóan megerősíthette a társadalom szolidaritástudatát és igazságérzetét.

Harmadik illusztrációm eltávolodik a protestáns vallási hagyományoktól: az alapvetően római katolikus hátterű felszabadításteológia gondolatvilága *Latin-Amerikában* bontakozott ki az 1960-as, '70-es években az emancipáció és a szociális röghöz kötöttségből való kitörés jelszavai mentén. A vallásos mozgalom az előző példákhoz hasonlóan kölcsönösen hatott arra a szociokulturális környezetre, melyben létrejött: a latin-amerikai, posztkoloniális társadalomnak – amely elvben kivívta függetlenségét korábbi gyarmatosítóitól – továbbra is komoly kihívásokkal (nagyhatalmak gazdasági befolyása, belső politikai elnyomás, mélyszegénység) kellett szembenéznie. Ebben a felállásban reményt keltő hívószó tudott lenni a *felszabadítás paradigmája.* Sajátos filozófiai találkozásként említhető, hogy az irányzat egyes képviselői a keresztény szabadság dogmáját a marxista kritikai elmélettel próbálják szintetizálni: ez az összefüggés hatja át a neves oktatásfilozófus, Paulo Freire munkásságát is, aki létrehozta az *elnyomottak pedagógiáját:* szemlélete szembehelyezkedik az ún. bankszemléletű – a tanuló a bankbetét, melynek tulajdonosa a tanár – oktatási modellel; ehelyett abban hisz, hogy a párbeszéd, a dialógus, a lezáratlan problémafelvetések létrehozhatnak egy kétirányú pedagógiai és gondolkodási teret (Freire 2024). Az ember Freire számára olyan lény, aki képes „alkotni és újraalkotni, teremteni és újrateremteni" (uo. 107. o.). Izgalmas végiggondolni, hogy ez az alapvetően antropológiai-pedagógiai szabadságeszme hogyan kapcsolódik a helyi, kontextuális keresztény teológiai látásmódhoz.

A három különböző régiót és teológiai hagyományt felvillantó vázlatomban arra kívántam rámutatni, hogy a demokráciában gondolkodó plurális társadalmak olyan profán alapeszményei és értékei, mint a hivatástudat, az önkéntesség, az egyéni jogok, a szolidaritás, a társadalmi igazságosság vagy a szabadság, visszavezethető szakrális eredőkkel is bírnak. A történeti-kulturális áttekintés után vallásszociológiai, empirikus alapú kutatásokkal szeretném bővíteni a képet.

Polgári erények és vallásos meggyőződés – Van összefüggés?

A vallás, az állampolgári attitűd, a civil-polgári értékrendszer és a demokrácia viszonyrendszere hosszú ideje a tudományos diskurzus tárgyát képezi (Unser 2021a). A társadalomtudomány, a vallásszociológia empirikus megközelítésű kutatásokkal is igyekszik a felsorolt fogalmak kapcsolatát vizsgálni. Az alábbiakban ilyen tanulmányok eredményeinek ismertetésével, illetve a kutatásokból

[3] Svédországban 2000-ben, Norvégiában 2017-ben szűnt meg az állami népegyházi státusz. Dániában, Finnországban és Izlandon a mai napig államilag szabályozott különleges jogállással bír a lutheránus felekezet.

levonható tanulságok szintetizálása által szeretnék felállítani egyfajta értékstruktúrát, amely a vallásgyakorlat és a társadalmi jelenlét határterületén fedezhető fel, s a valláspedagógiában is érvényesíthető. Ebben elsősorban egy nemzetközi kutatók által készített tanulmánykötet, az Alexander Unser által szerkesztett *Religion, Citizenship and Democracy* című könyv lesz segítségemre, amely mellett Bognár Bulcsu szociológus magyar nyelvű, témához kapcsolódó monográfiájának vonatkozó megállapításait is segítségül hívom.

A Würzburgi Egyetem gyakorlati teológusa, Hans-Georg Ziebertz arra a kérdésre volt kíváncsi körülbelül ezerfős mintán végzett, 14–89 év közötti, német személyekkel készített kérdőíves kutatásában, hogy van-e különbség a vallásos és nem vallásos emberek demokráciával, állampolgári öntudattal kapcsolatos attitűdje között. A kérdőívben hitéletükben elhatárolható csoportok – vallásos, kevésbé vallásos és explicit nem vallásos személyek – válaszaira volt kíváncsi, mely kategóriákat a hitgyakorlat és az istenhit szempontjai mentén állította fel. A kutatás eredményeiből az a következtetés vonható le, hogy az erősen vallásos, Istenben hívő emberek erősebb bizalmat táplálnak a demokratikus rendszer és annak politikai intézményei irányában, és a társadalmi kohézió aktív fenntartása is fontosabb számukra. Emellett ezen csoport tagjainak mind a nemzeti, mint a transznacionális szintű állampolgári identitása is erősebb volt, mint a kevésbé és nem vallásos csoport tagjaié. Ziebertz reprezentatív mérése szerint megállapítható, hogy Németországban a vallásos emberek elkötelezettek a demokratikus rend és a társadalmi felelősségvállalás iránt (Ziebertz 2021).

Hasonló szempontokra volt kíváncsi Clement Fumbo és Alexander Unser, akik egészen más szociokulturális közegben, Tanzániában végeztek kérdőíves kutatást 17–25 év közötti fiatalok körében, 1252 fős mintán – a vizsgálódás során a nemi és felekezeti hátteret, valamint az édesapa foglalkozását is figyelembe vették. Elsősorban az érdekelte őket, hogy a politikailag érdeklődő fiatalok körében a kritikus és felelős állampolgári attitűd kialakulásának lehet-e indikátora a vallásos háttér. Bár Tanzánia államformáját tekintve alkotmányos köztársaság, a különböző mérési indexek alapján inkább tekinthető hibrid rezsimnek, melyben az emberi jogok és a szabad választások korlátozva vannak. Ezért is izgalmas kérdés, van-e forrásszerepe egy ilyen struktúrában a vallásosságnak a kritikai gondolkodásmód megképződésében. Az eredményeket vizsgálva két olyan indikátort lehet kiemelni, amely felerősíti a tanzániai fiatalok körében az állampolgári tudatosságot és kritikai hajlamot: egyrészt az édesapa iskolázottságának magasabb szintje, másrészt a vallásos háttér erőssége. Fumbo és Unser szerint kijelenthető, hogy a vallásos meggyőződés – és az ezzel járó morális tanításokba vetett hit, érzékenység az igazságtalanságokkal, hatalmi visszaélésekkel szemben – elősegíti a fent említett attitűdöket (Fumbo–Unser 2021). Izgalmas észrevétel tehát, hogy két egészen eltérő politikai-társadalmi háttéren végzett kutatás hasonló eredményeket hoz a keresztény vallásos tudat és a demokrácia, állampolgári felelősségvállalás kapcsolatrendszerében.

Friedrich Schweitzer német valláspedagógus hasonló fogalmak kapcsolatát, de az eddigiektől eltérő módszertannal, fókuszált területen vizsgálta: hipotézise szerint a kereszténység és az állampolgári tudatosság között nemcsak hipotetikus, de a hitoktatáson keresztül létrejövő formális kapcsolatot is meg lehet állapítani. Mindezt igen komoly mintán, kilenc ország – Németország, Ausztria, Svájc, Dánia, Norvégia, Finnország, Svédország, Lengyelország és Magyarország – protestáns felekezeteiben konfirmációs tanulási folyamatban részt vevő kb. 28 ezer fiatallal készített kétrészes, kérdőíves interjúk alapján próbálták bizonyítani a kutatók.[4] A serdülők között végzett vizsgálódás eredményei alap-

[4] A kilenc felsorolt országban mintegy ötszázezer konfirmandus szokott lenni évente, így a kutatás reprezentatívnak tekinthető.

ján kijelenthető, hogy Schweitzer hipotézise megtartható: a konfirmációs képzés nyomán a fiatalok körében felerősödött az önkéntességre, proszociális viselkedésre való igény a motiváció és a gyakorlati felelősségvállalás szintjén egyaránt. Ezt a fajta civil tudatosságot a kutatók tágabb perspektívában, a demokratikus társadalmi elkötelezettség kontextusában is relevánsnak látják (Schweitzer 2021).

Ezzel az altémával összefüggő szempontokat vizsgál Bognár Bulcsu vallásosság és önkéntesség kapcsolatának európai változásait vizsgálva. A szociológus történeti összefüggésben mutat be empirikus vizsgálatokat (összefoglaló-szintetizáló jelleggel), s helyezi azt saját fókuszának, a társadalmi térszerkezet változásának keretrendszerébe. Kiindulásként azt a hagyományos társadalomtudományos megállapítást rögzíti, hogy mind a nemzetközi, mind a hazai mérések a vallásos személyek felülreprezentáltságát mutatják az önkéntességet vállalók körében, aminek az együttműködésre, szolidaritásra, önzetlenségre való erősebb hajlam lehet a hátterében. Ugyanakkor ezekkel az eredményekkel némileg szembehelyezkedő elemzéseket is számba vesz, ami a reprezentáció csökkenését mutatja, illetve a korábban axiómaként kezelt megközelítést árnyalja: a proszociális attitűd, önkéntességre való hajlam elsősorban akkor kapcsolódik össze a vallásos miliővel, ha az együtt jár az egyházi liturgikus eseményeken való aktív részvétellel és a felekezeti közösségben jelen lévő mély beágyazottsággal. Leginkább ekkor jöhet létre egy olyan internalizált identitás és lélekállapot, ami erősítheti a társadalmi felelősségvállalást (Bognár 2026, 80–98. o.). Schweitzer felmérése és Bognár analízise között kapocs lehet a tárgyalt attitűdök egyházközösségi szintű jelenléte: előbbi a serdülő korosztályban, a konfirmációs oktatás eredményeként, utóbbi egészében véve a mély egyházi kötelék összefüggésében fedez fel állampolgári-szociális készségeket a vallásos személyek körében.

Harmadik altémaként a vallásosság és a társadalmi érzékenység, empátia összefüggéseire szeretnék kitérni. Francis-Vincent Anthony az indiai Tamilnádu tartományban térképezte fel 942 végzős középiskolás mintáján készített kvantitatív elemzés alapján a helyi diszkriminációs jelenségekkel kapcsolatos mentalitásokat. A felmérés izgalmas eredményeket mutat: Anthony a keresztény, muszlim és hindu hátterű válaszadók között látható különbséget fedezett fel – a vallásos, nemi és etnikai alapú diszkriminációra is szenzitívebben reagáltak a keresztény diákok (Anthony 2021). Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a kasztrendszerrel kapcsolatos megközelítések terén nincsen szignifikáns különbség a három világvallás követői között. Egészen eltérő helyszínen és konfliktusokat vizsgálva dolgozott Ursula McKenna és Leslie J. Francis: Angliában és Walesben mintegy 5800 diákot megkérdezve az antijudaista attitűdöket próbálták feltérképezni Likert-skálás felmérés segítségével. Kutatásuk eredményeként megállapították, hogy a keresztény gyülekezethez való tartozás és az istenhit csökkenti az antiszemitizmusra való hajlam esélyét (McKenna–Francis 2021). A társadalmon belüli elfogadás tekintetében nem az etnikai-vallási szempontokat, hanem a homoszexuálisokkal kapcsolatos hozzáállást vizsgálja a Bognár-féle könyv. Ezer-kétezer fő körüli kérdőíves kutatásokat használ fel, melyek alapján összehasonlító folyamatelemzést végez. A kelet-közép-európai térség (benne Magyarország) attitűdjét tekintve arra a következtetésre jut, hogy bár a vallásos és nem vallásos emberek körében is növekedett a homoszexuálisok elfogadottságának aránya, ezzel párhuzamosan a két csoport között távolodás érzékelhető a rendszerváltás óta (Bognár 2026, 126–148. o.). A vizsgált tolerancia-szempontban tehát kinyílt a társadalmi olló – ez az adat némileg szembemegy a másik két kutatással, melyek a kereszténység és az empátia, társadalmi érzékenység összefüggéseit erősíthetik. Ezzel együtt fontos rögzíteni, hogy a pozitív változás ebben a kérdésben is faktum a vallásos emberek körében. Emellett kiemelném, hogy a felsorolt három példát inkább egy széles problémakör egy-egy illusztrációjaként, semmint holisztikus összképként érdemes kezelni.

Értékek és készségek – Célok az evangélikus hittanórán

Dolgozatomban igyekeztem mind vallástörténeti, mind vallásszociológiai szempontból megalapozni a közösségi értékek és készségek hittanórai helyét. Az empirikus kutatások összegzéséből három olyan attitűdöt szeretnék kiemelni, melyeket egyfajta társadalmi értékstruktúraként evangélikus hittanóráinkon potenciális fejlesztési területnek látok: a *felelősségvállalás,* a *kritikai attitűd* és az *empátia*.

A *felelősségvállalás* mint készség akár a demokrácia és az állampolgári tudatosság tengelyén mozgó (Ziebertz, Fumbo–Unser), akár az önkéntesség problémáját körbejáró (Schweitzer, Bognár) vizsgálatok nyomán kapcsolatba hozható a vallásos neveléssel. Az evangélikus hittanóra kurrikulumában rengeteg olyan biblikus és egyháztörténeti téma kerül elő – elég csak az Ószövetségben elhívott ősatyákra, az újtestamentumi tanítványokra vagy olyan történelmi személyekre gondolnunk, mint Nikolaus Zinzendorf, Ordass Lajos vagy Bibó István –, melyben a felelősségvállalás kérdése központi szerepet kap. Ugyanakkor a jövőre tekintve érdemes lehet átgondolni, hogy a proszociális viselkedési minták megjeleníthetők-e gyakorlatorientált feladatok formájában a hittanóráinkon. Például lehetséges volna-e, hogy a diákok egyházi szociális intézményekben önkénteskedjenek tanórai terepmunka során?

A keresztény meggyőződés és a *kritikai attitűd* területei szépen összekapcsolódnak mind Fumbo és Unser, mind Anthony tanulmányaiban, s a fogalomnak szintén mély teológiai megalapozottsága van: a próféták nyilvános társadalomkritikája, Jézus vitái a törvény értelmezéséről és Luther lelkiismereti forradalma kiemelkedő példái lehetnek a kritika fontosságának, míg a gimnáziumi tananyagban megjelenő környezetteológiai, bio- és gazdaságetikai dilemmák tökéletes terepként szolgálhatnak a vitakultúra kialakítására, az érvelési készség fejlesztésére.

A fent összegzett empirikus vizsgálatok alapján – ha nem is problémamentesen, de mégis – szociológiai alapon szintetizálható egymással a kereszténység és az *empátia* képessége is (Anthony, McKenna–Francis). Persze sok értéket takarhat ez a fogalom: együttérzést, érzékenységet, tágabb értelemben társadalmi igazságérzetet is. S ha az evangélium egyik központi fogalmára, a felebaráti szeretetre gondolunk, akkor a teológiai reláció is evidens lehet az empátiával mint modern pszichológiai fogalommal.

* * *

Az ebben a felsorolásban megjelenő értékstruktúra természetesen nem kész, lezárt, teljes rendszer; sokkal inkább egy remélt gondolkodási folyamat kezdete, melynek során diskurzust nyithatunk arról, mi a viszonya egyházunknak a plurális társadalommal, s hogy ebben a kapcsolatrendszerben milyen helyet kaphatnak a konfesszionális jellegű, de szociális szempontból nyitott lehetőségek előtt álló evangélikus hittanóráink.

Social Value Structure in Lutheran Religious Education Classes

▶ **Lutheran religious education can have a number of relevant aims, from leading students towards faith and introducing them to Christian theology based on the Bible to addressing issues related to mental well-being and personal development. In his study, the author outlines an additional set of aims which, at the level of either the explicit or the hidden curriculum, may be connected to the abovementioned areas of religious pedagogy. The paper explores the**